

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Бесєдіна Юлія Анатоліївна

УДК 821.161.2(091)”11”

**ХУДОЖНЯ РЕАЛІЗАЦІЯ УНІВЕРСАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
В “ПОВІСТІ ВРЕМ’ЯНИХ ЛІТ”**

10.01.01 – українська література

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі української літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент

Савченко Ірина Віталіївна,

Національний педагогічний університет

імені М. П. Драгоманова,

доцент кафедри української літератури.

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор

Корпанюк Микола Павлович,

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний

університет імені Григорія Сковороди,

професор кафедри української та зарубіжної літератури.

кандидат філологічних наук

Сулима Віра Іванівна,

Національний музей літератури України,

завідувач науково-дослідного відділу

давньої і нової літератури.

Провідна установа: Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя, кафедра української літератури, Міністерство освіти і науки України, м. Ніжин.

Захист відбудеться “_20_” січня ___ 2004 року о _14³⁰_ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “_25_” листопада__ 2003 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Гальона Н. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Однією з найбільш актуальних проблем сучасної вітчизняної медієвістики є нове прочитання та інтерпретація всіх без винятку творів, явищ, етапів процесу розвитку літератури як самодостатньої національної художньої системи¹. Внаслідок зміни ціннісних орієнтирів до наукового обігу залучаються твори, які раніше з певних причин були вилучені з літературного процесу. Окрім того, відбувається перегляд та переосмислення пам'яток, які, здавалося б, давно досліджені і не викликають особливих запитань. З цього погляду на сьогодні видається необхідним нове дослідження “Повісті врем'яних літ”² як однієї з найвагоміших пам'яток першого періоду становлення самосвідомості нашого народу, його держави та культури.

Як одна з перших писемних пам'яток вітчизняної історії, ПВЛ привертала увагу вчених різних галузей науки – істориків, лінгвістів, культурологів. У працях О.Шахматова, М.Погодіна, М.Присьолкова, М.Тихомирова, Д.Лихачова, М.Алешковського, Я.Лур'є було докладно проаналізовано історію укладання літопису, його редакцій та списків. Образну систему та художні і жанрово-композиційні особливості пам'ятки вивчали М.Грушевський, Д.Лихачов, І.Єрьомін, В.Кусков, Я.Лур'є, Л.Сазонова, О.Шайкін та ін. Джерела твору проаналізовані М.Сухомлиновим, О.Шахматовим, В.Істріним, В.Перетцом, Б.Рибаковим, а мова і стиль – Д.Лихачовим, І.Свенціцьким, О.Твороговим, Л.Жуковською. Зв'язки тексту ПВЛ з місцевим та іноземним фольклором досліджували Г.Барац, О.Ридзевська, Б.Рибаков, Ф.Успенський. Віруванням та різноманітним культурним феноменам, відображеним у тексті літопису, присвячені праці Б.Рибакова, В.Горського, М. Котляра, О.Толочка та ін. Значний обсяг, три редакції та велика кількість списків, постійна зміна дійових осіб у ПВЛ призвели до того, що часто матеріалом досліджень ставали окремі фрагменти тексту. Увагу дослідників привертають події та особи, відображені в різних пам'ятках давньої літератури (напр., повість про Бориса та Гліба в ПВЛ та в анонімному “Сказанні...” чи Несторовому “Читанні...”), а також окремі особливості художньої структури літопису (пейзажі, батальні сцени, окремі образи, діалоги, стійкі літературні формули, ритміка тощо). Відомості з твору використовувались при дослідженні історії церкви (І.Власовський, І.Огієнко), етнічної історії (С.Ідзінова), історії виробництва та ремесел

¹ Дончик В., Кононенко П. Стан та актуальні проблеми вивчення і висвітлення історії української літератури // Українська література: Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації україністів (К., 27.08. – 3.09.1990.) / Відп. ред. О.Мишанич. – К.: АТ Обереги, 1995. – С.57.

² Далі – ПВЛ.

(В.Даркевич), права (О.Толочко), формування світоглядних концепцій та філософських понять (В.Ключевський, Я.Боровський, С.Аверинцев, В.Горський, А.Гуревич, О.Толочко).

Дисертаційне дослідження передбачає аналіз ПВЛ як поетичного тексту, в якому моделюється авторська концепція дійсності.

Вихідним положенням дисертаційного дослідження є теза О.Потебні про те, що художній твір не може бути дзеркальним відображенням дійсності, інакше він втрачає головну свою ознаку – поетичність. Відтак, ПВЛ є щось “інше і більше”, ніж просто писемна фіксація реальних чи вірогідних подій. І те, що певний твір живе століттями, визначається не буквальним його змістом, а тим, що в нього вкладається наступними поколіннями³. ПВЛ сприймалась сучасниками та нащадками як правдива історія про початок вітчизняної державності, закладене в ній розуміння народом самого себе було актуальним протягом кількох століть. Сьогодні розуміння першопочатків історії нашого народу та ключових образів його самосвідомості є не менш важливим, ніж вісім століть тому: воно є підґрунтям мислення сучасного українця.

Спираючись на багатоджерельну основу ПВЛ та полісюжетність цього тексту, а також на специфіку середньовічного типу творчості, можна вважати, що універсальна картина світу ПВЛ як цілісна структура вимагає індивідуального авторського втручання задля узгодження текстів-джерел на всіх рівнях – від фактологічного і сюжетного до рівня створення єдиної імперативної моделі світу, яка є втіленням авторської концепції дійсності і засвідчує становлення авторської самосвідомості в давній українській літературі.

Отже, актуальність обраної теми зумовлена насамперед двома факторами: розташуванням ПВЛ на маргінесі вітчизняного літературного життя та потребами сучасної медієвістики, залучення якою нових методів дослідження дозволяє не лише віднайти невідоме у своєму минулому, а й пов'язати його з теперішнім, а відтак – зробити ПВЛ фактом сучасної національної свідомості і сприяти духовному оновленню нації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось як складова частина комплексної роботи кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова “Шляхи розвитку української літератури XVI – XX ст.”

Предметом дослідження є художня модель світобачення (універсальна картина світу) як втілення авторської концепції дійсності.

Матеріалом дослідження є текст ПВЛ за Лаврентіївським списком, що зумовлено його більш давнім походженням (1377 р.) порівняно з Іпатським, який датується початком XV ст. Окрім

---

³ Потебня А. Теоретическая поэтика. — М., 1990. — С.29.

того, текст ПВЛ збережений у Лаврентіївському списку у другій редакції 1116 – 1117 рр., а не у третій і є ближчим до протографа Нестора, ніж варіант Іпатського списку.

Мета дослідження – з’ясувати особливості моделювання світу в ПВЛ. Реалізація цієї мети здійснюється шляхом вирішення **таких завдань**:

1. Визначити ключові образно-ідейні комплекси – архетипи національного мислення – в системі світобачення зрілого вітчизняного Середньовіччя, з’ясувати особливості їх розвитку та співвідношення для давньокиївської свідомості.
2. Описати структуру, складові елементи та принципи побудови моделей світу, а також специфіку відображення і сприйняття образів у різних культурах.
3. Висвітлити жанрові моделі світу історичних творів та їх вплив на моделювання світу в ПВЛ.
4. Розкрити підстави для виявлення авторської індивідуальності давньокиївського книжника та характер авторства ПВЛ.
5. Дослідити типи моделей світу, привнесені в ПВЛ текстами-джерелами.
6. Проаналізувати образ історії як вихідний комплекс для створення картини світу ПВЛ.
7. Окреслити синтетичну модель світу пам’ятки.
8. Простежити діахронію становлення картини світу ПВЛ через “рух тексту” літопису.

Методологічною базою дослідження є праці Д.Лихачова, Б.Рибаківа, О.Шахматова, присвячені ПВЛ, а також праці з історії літератури та культури Київської Русі В.Адріанової-Перетц, В.Горського, М.Грушевського, М.Котляра, О.Мишанича, І.Огієнка, О.Ридзевської, І.Франка та ін., положення філософської, соціологічної та психологічної думки про відображення світу в свідомості й тексті (праці Р.Барта, Й.Гейзенга, Ю.Крістєвої, К.Леві-Строса, Ю.Лотмана, О.Потебні, К.Юнга), дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, які розкривають характер моделювання світу в різних текстах (праці О.Александрова, П.Білоуса, В.Горського, В.Іванова, Б.Криси, К.Леві-Строса, Є.Мелетинського, В.Топорова, Л.Ушкалова, Т.Цив’ян та ін.). У дисертації використано та інтерпретовано ключові положення проблем жанрової специфіки та специфіки авторства середньовічних пам’яток (П.Білоус, В.Кусков, Д.Лихачов, Я.Лур’є, Л.Сазонова, М.Стеблін-Каменський, В.Живов та ін.).

Для розв’язання поставлених завдань були застосовані такі **методи**: описовий, типологічний, зіставний, а також методи архетипного аналізу та структурного моделювання.

Наукова новизна. У дисертаційному дослідженні вперше проаналізовано універсальну картину/модель світу ПВЛ у синхронії та діахронії розвитку початкового вітчизняного літописання; визначено принципи побудови моделей світу, їх складові та специфіку художньої реалізації; з’ясовано вихідні принципи відображення дійсності, які стали підґрунтям синтетичної моделі світу ПВЛ; висвітлено вплив жанрових моделей історії на відображення дійсності в

пам'ятці; осмислено характер становлення авторської самосвідомості та можливостей авторського самовияву в процесі створення літопису.

Теоретичне значення дисертації. Результати і висновки дослідження відкривають нові можливості у вивченні питань теорії та історії літератури, зокрема проблеми художньої цінності середньовічних літописів і їх місця в історії української літератури, у формуванні нових підходів дослідження творів, у нових теоретичних та історико-літературних студіях з медієвістики та української літератури у цілому.

Практична цінність дисертаційного дослідження полягає у тому, що його матеріали можуть бути використані у викладанні курсів історії української літератури, теорії літератури, у проведенні спецкурсів і спецсеінарів на філологічних факультетах класичних та педагогічних університетів, при написанні курсових та дипломних робіт, у підготовці посібників з теорії літератури та історії української літератури зазначеного періоду.

Апробація та впровадження роботи. Окремі розділи та дисертація в цілому обговорені на засіданні кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, її результати та висновки доповідались на звітних наукових конференціях НПУ імені М.П.Драгоманова (2001 – 2003 рр.), апробовані на V Всеукраїнській науково-теоретичній конференції молодих учених (Київ, 2002), міжнародній науково-практичній конференції “Україна: національна ідея” (Київ, 2002), I Всеукраїнській національній конференції “Гендерні жіночі курси у вищих навчальних закладах України: сучасний стан та перспективи викладання” (Миколаїв, 2002). Результати дисертаційного дослідження впроваджувались в роботі кафедри історії української літератури Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, кафедри української літератури та компаративістики Черкаського державного університету імені Богдана Хмельницького.

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 6 статей, з них 4 – у фахових наукових виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг дисертації – 227 сторінок, з них 210 – основного тексту. Список використаних джерел включає 190 позицій.

Основний зміст роботи

У **вступі** обґрунтовується вибір теми, її актуальність та новизна, визначаються мета і конкретні завдання, теоретичне і практичне значення дисертаційного дослідження.

Нетрадиційний підхід до аналізу ПВЛ – з погляду відображення в ній універсальної картини світу – вимагає суттєвих попередніх зауважень як щодо доцільності використання такого підходу, так і щодо специфіки моделювання світу в середньовічних текстах, зокрема історичних. Вони

подані в першому розділі **“Теоретичні передумови аналізу моделювання світу в “Повісті врем’яних літ”**”. Тут ПВЛ осмислюється як цілісний художній твір, який постав на межі усної народнопоетичної традиції колективної свідомості та нової писемної культури, позначеної виробленням власних канонів відображення дійсності та становленням індивідуального авторського мислення.

У першому підрозділі подано історію розвитку поняття “картина світу” в гуманітарній науці та з’ясовано зміст основних термінів. Виходячи з положення структуралізму про єдність свідомості і тексту та про картину світу як універсальну кодуєчу структуру збереження актуальної інформації, ми розглядаємо епоху Києворуської держави крізь призму ясперсівської “історії ідей”, тобто не лише як початковий етап становлення вітчизняної літератури, а і як “осьову добу” в історії народу, а в мистецтві – як перехідний період від колективного до індивідуального типу творчості, що супроводжується взаємопов’язаними змінами на концептуальному рівні і на рівні тексту. Головну відмінність між текстами космогонічної та історичної традиції вбачаємо в їх орієнтації на усну або писемну форму колективної пам’яті. Кожна з них має власні засоби фіксації та відтворення необхідних суспільству знань. Водночас писемні історичні тексти виявляються спадкоємцями текстів усної космогонічної традиції. Тому нові актуальні ситуації існування суспільства описуються за давніми схемами, які визначають відбір матеріалу та напрям його інтерпретації, а форми та принципи побудови космогонічних текстів стають стилістичними прийомами ранньоісторичних творів.

Такий підхід дозволяє розглядати ПВЛ як “межовий” текст, тобто такий, що виник “на межі” – міфологічної та історичної епох, колективного та індивідуального мислення, неусвідомленого фольклорного типу творення та свідомої творчості книжника. Адже саме тісний зв’язок з колективною свідомістю та адресованість пам’ятки всій Руській землі призвели до того, що ПВЛ із простої хроніки подій стала поетичним твором, який синтезував пізньоміфологічний та новий, історичний, способи осмислення дійсності. Це означає, що ПВЛ, зокрема картина світу літопису, має розглядатись у діахронії її становлення від окремих сюжетів і перших компіляцій історичного характеру до ПВЛ як цілісного, естетично викінченого та художньо завершеного твору. Модель світу в такому творі виступає одним із кодів, а її роль полягає в концентрації та породженні змісту. Саме цей фактор – породження нового змісту – і створює передумови для віднесення ПВЛ до художньої літератури.

Незважаючи на значні досягнення в осмисленні картини світу як невід’ємної структури тексту у працях О.Фрейденберг, К.Леві-Строса, Є.Мелетинського, О.Александрова, П.Білоуса, В.Горського, В.Іванова, Б.Криси, В.Топорова, Л.Ушкалова, Т.Цив’ян та ін., специфічні завдання кожного такого дослідження заперечують використання їх результатів як основи дослідження. Тому в другому підрозділі “Модель світу як структура і художній образ” з’ясовано, що основними

принципами моделювання світу є архаїчний бінарний підхід до структурування світу і християнський вертикально організований всесвіт. Структура моделі світу утворюється поєднанням двох компонентів – світу і людини. Характер побутування образів у контексті певної культури впливає на специфіку художньої реалізації авторського задуму.

Особливості середньовічної свідомості (синкретизм колективного та індивідуального, національного та надетнічного, релігійного світогляду та побутового язичництва тощо), різножанровість джерел самого літопису (міф, фольклорне сказання, родовий переказ, житіє, патерикова новела, урочисте красномовство, угода, порічний запис, епістолярій, автобіографія тощо), а отже, відмінності відображення світу в окремих фрагментах ПВЛ вимагають розуміння спільних засад – принципів моделювання світу в середньовічних текстах, а також визначення особливостей художньої реалізації цих моделей у літописі.

Середньовічна свідомість ґрунтується не на одному синкретичному тексті – міфіві, а на різних текстах, жанрові і концептуальні відмінності яких між собою можуть бути надзвичайно великими. Уявлення середньовічної людини про світ – це конгломерат образно-ідейних комплексів на різних стадіях їх розвитку, які, до того ж, сприймаються реципієнтами по-різному, що залежить від їх релігійної, станової та етнічної приналежності, рівня культури та освіти. Проте універсальність, якої вимагало християнство від мистецтва, дозволяє віднайти спільні принципи, на яких базуються досить різні за образним наповненням типи моделей світу відмінних жанрів і окремих пам'яток Середньовіччя.

Вивчення моделі світу середньовічного твору вимагає урахування ряду положень.

1. Модель світу художнього твору є чітко структурованою системою, яка дає уявлення про світ з погляду людини і має на меті визначення місця і ролі людини у всесвіті.
2. Міфологічний принцип побудови моделі світу ґрунтується на бінарному протиставленні елементів та значень. У християнській системі цінностей протиставлення полюсів стає абсолютним, двовимірна архаїчна модель світу – своє-чуже – перебудовується в тривимірну вертикально організовану систему: небо-земля-пекло. Міфологічна одноплановість тут замінюється символічною двоплановістю, а дія відбувається одночасно і в реально-географічному просторі, і в духовному.
3. Компонентами моделі світу є світ і людина.
4. Світ представлений узагальненим символічним образом, який відображає розуміння суспільних законів у певній культурі. Координати світу – межі, полюси, сакральний центр, зона інверсії – репрезентують цінності цієї культури. Домінанта, яка для Середньовіччя репрезентована ідеєю космогонічної вертикалі, є засадничою ідеєю епохи і принципом організації моделі, вона поєднує різні плани художньої дійсності, а її образна реалізація визначає напрям інтерпретації твору.

5. У середньовічній концепції світу людина займає центральне місце як втілення динамічного принципу існування всесвіту. Тип героя тут задається образом Христового воїна та концептом співрозп'яття, а конкретна реалізація цього образу в художньому творі визначається його жанровою приналежністю пам'ятки.
6. Хоча ідея героїчного зароджується ще в первісній свідомості, образ героя середньовічної літератури походить не з космогонічних міфів, а з виокремлених з них у процесі розпаду міфологічного світогляду жанрів фольклору: героїчного епосу та чарівної казки. Саме в них ідея боротьби та естетика чудесного оформились як жанротворчі риси, а тому стали визначальними для розуміння людини-героя в середньовічній свідомості та середньовічній літературі.

Зіставлення основних засад моделювання світу з конкретною художньою реалізацією їх у ПВЛ вимагає розуміння художньої системи середньовічної літератури загалом і жанрової специфіки згаданої пам'ятки зокрема. Проблема жанру ПВЛ розглядається в третьому підрозділі дисертаційного дослідження “Жанровий канон як вихідний зразок для побудови образу історії “Повісті врем'яних літ” в аспекті відмінностей жанрових канонів відображення світу та їх впливу на синтетичну модель світу літопису.

Слідом за Я.Любарським розподіл середньовічної історіографії на хроніки та історії у дисертаційному дослідженні замінено розрізненням протилежних тенденцій до хронологічності та до описовості, які властиві середньовічній історіографії однаковою мірою. Наявність обох тенденцій у ПВЛ зумовлена більш ніж п'ятдесятилітньою історією написання пам'ятки і пов'язана з різним походженням фрагментів та орієнтацією їх авторів на різні жанрові типи моделей світу.

Аналіз жанрових різновидів історичних творів досліджуваної епохи як вихідних моделей, на які могли спиратись автори ПВЛ в укладанні власного твору, дав змогу виокремити три гіпотетичні моделі історії: історія подій, історія діянь та історія біографій. У чистому вигляді зазначені типи історичних творів майже не існували, проте фокусування уваги письменника на певному об'єкті впливало на образну тканину твору, насамперед на образ історії, та визначало вибір художніх засобів. У ПВЛ відображені всі три типи історії, які у своєму поєднанні творять специфіку жанру раннього вітчизняного літописання. Накладання ж лінійної хронологічної сітки, універсальної для всього християнського культурного регіону, призвело до певних модифікацій, серед яких передусім – взаємовпливи різних типів історичних творів, членування суцільного тексту на окремі фрагменти, нівелювання каузального зв'язку та ін.

Призначення тексту для певної аудиторії визначає рівень символізації образної тканини твору та ступінь проникнення і переосмислення архаїчних структур у модель світу пам'ятки. Жанр зумовлює також певну композицію твору, яка накладає відбиток на конструювання моделі світу і на сприйняття її аудиторією. Натомість поєднання різних образно-ідейних комплексів в єдину

модель світу залежить від типу авторства, яке досліджується в четвертому підрозділі “Становлення авторської самосвідомості літописця та інтертекстуальність “Повісті врем’яних літ”.

Осмилення характеру втілення універсальної картини світу Середньовіччя в тексті ПВЛ зумовило дослідження цієї проблеми крізь призму генези образно-ідейних комплексів-архетипів, з погляду специфіки жанрової форми літопису, природи середньовічної творчості, особливостей виявлення авторської самосвідомості в давній українській літературі. Такий підхід дозволив розглядати ПВЛ як “відкритий” текст, свідомо орієнтований його авторами і на архетипи національного мислення через поетичні форми усного мовлення, і на коло писемних творів візантійсько-православної традиції. Писемна християнська культура була принципово відмінною від архаїки, орієнтованої на один синкретичний текст – текст міфу, бо ґрунтувалась на різних текстах, які у сфері літератури оформлювались як різні жанри і, відповідно, як різні жанрові типи моделей світу. Поява відмінних жанрових канонів створювала ситуацію вибору, яка стимулювала становлення авторської самосвідомості і розвиток авторської індивідуальності.

ПВЛ є твором перехідного періоду, в якому простежується становлення авторської самосвідомості від епічного типу авторства і наближення його до літературного. Виявом цього можна вважати свідому інтертекстуальність літопису, спрямовану на досягнення універсальності тексту, та адресованість його всій Руській землі, а не лише князівському роду. Генеруючою структурою, яка робить текст “інакшим” і сприяє породженню нового змісту, в ПВЛ виступає хронологічний принцип викладу матеріалу. Він не просто організовує різні тексти в лінійному порядку, але розриває суцільний історично-текстовий континуум на окремі епізоди-фрагменти, встановлюючи між ними теологічні зв'язки, внаслідок чого відбувається переосмилення кожного окремого повідомлення з погляду єдиної концепції літопису. Отже, інтертекстуальність утворює підстави для вияву авторської індивідуальності в такому специфічному жанрі середньовічного письменства, як літопис.

Зважаючи на універсальність, якої вимагала від літератури християнська релігія, та канонічність самого середньовічного мистецтва, одним з виявів авторської самосвідомості старокиївських книжників є загалом традиційна для даної епохи, але порівняно нова для вітчизняного письменства свідомо “гра” з текстом. Використання різних прийомів для створення додаткового змісту (ремнісценція, цитування і алюзія, розрив каузальних зв'язків та хронологічне розташування матеріалу, символізація і деталізація, поєднання текстів різного походження тощо) надавало ПВЛ інтертекстуальності. Внаслідок цього твір, призначений передусім для “повчання князів”, адресувався усій Руській землі – тобто із архіву історичних фактів, ставав національно-культурним феноменом, який не втратив свого духовного значення і вісім століть потому.

У другому розділі “Універсальна картина світу “Повісті врем’яних літ” подано дослідження картини світу літопису через аналіз її складників: вихідні принципи моделювання світу, образ історії і власне синтетична модель світу ПВЛ. При цьому враховано особливості композиції літопису і зміни тексту протягом XI – початку XII ст.

Аналіз походження фрагментів літопису дозволив визначити три вихідні типи моделювання світу в тексті ПВЛ – епічний, агіографічний та історичний.

Моделі епічного типу присвячений перший підрозділ “Моделювання світу у фрагментах усного походження”. Найбільш показовою ознакою такої моделі є її замкненість, яка виявляється по-різному.

Для моделі міфологічного типу вона визначається сакральним актом, втіленим у тексті міфу. Замкненість жанрових моделей героїчного епосу і фольклорних переказів зумовлена їх сконцентрованістю на певних подіях і пов’язаних з ними персонажах. Отже, образ світу легендарних сказань відображає актуальні знакові комплекси-архетипи певного середовища, людина в такому світі виступає в іпостасі героя, а рівень сакралізації або історичності моделі світу залежить від сфери функціонування твору.

Художній часопростір родового переказу є наближеним до реального, а вчинки його героїв та обставини подій десакралізуються. Родовий переказ тяжіє до документальності, що виявляється насамперед в увазі до важливих деталей перебігу подій, і здатен згортатися до самої вказівки на подію та її результат. Той вигляд, який родові перекази отримали в складі ПВЛ, вони набули внаслідок переструктуризації їх елементів літописцем. У моделі світу родового переказу герой займає провідне місце і діє за загальною схемою героїчного епосу.

Моделювання світу в сказаннях, породжених низькою колективною свідомістю, характеризується такими рисами. Світ тут репрезентовано образами землі, міста, міського люду, князя і його родини. Теоретично можливі й інші варіанти, але у ПВЛ наявні лише ці, що зумовлено концепцією літопису. Специфічним у народних сказаннях є ототожнення двох і більше образів, використовуваних на позначення світу. Дієвою силою, що відновлює стабільність всесвіту, є людина з народу, хлопець або старець. Залежно від середовища функціонування міфологічний мотив мудрої людини більшою чи меншою мірою заступається мотивами військової хитрості, обману, а залишки архаїчних ритуалів десакралізуються і надають деякої індивідуалізації постаті головного героя. Деструктивні сили всесвіту набувають образу історичного загальнонародного ворога, а твір – відповідного часо-просторового колориту.

Іншим є принцип моделювання світу в агіографічних фрагментах ПВЛ, які розглядаються в другому підрозділі “Специфіка втілення агіографічного принципу моделювання світу в “Повісті врем’яних літ”. На відміну від епічних творів, які зображують світ статичним, саме фрагменти агіографічного характеру репрезентують ідею розвитку світу – історії. Вона декларується як

концепція містичного детермінізму та ілюструється прикладами вчинків персонажів. Ідея історії може отримувати різне вираження – у формі процесу в “Сказанні про поширення християнства на Русі”, одноразової зміни якості в “Слові про Закон і Благодать” або морального детермінізму в агіографічних фрагментах другої частини ПВЛ. Важливим є розширення контексту, на фоні якого зображується локальна історія, і синкретичне поєднання історії окремого народу та історії всесвіту.

Свідомий характер моделювання світу в агіографічних фрагментах спрямований на кодифікацію свідомості читача, насамперед князівського роду, через акцентування в структурі християнської моделі світу певних знакових комплексів: історії, ідеального князя та землі.

Історія розглядається агіографами детермінованою, з одного боку, Богом, а з іншого – людьми. Божественна детермінованість подій стосується всієї руської історії і осмислюється як процес набуття Руською землею благодаті. Водночас добрі і погані вчинки визначають долю як окремої людини, так і всієї Руської землі загалом.

Ідеальний образ руського князя, створюваний агіографами, варіюється від переваги епічних рис до підкреслення власне християнського ідеалу, від поєднання суспільної та особистісної значимості його вчинку до повного відриву ідеалу від прототипу залежно від ідейної настанови фрагмента.

Образ землі залишається основою моделювання світу, але корелюється народним або офіційним розумінням святості. В першому випадку він контамінований образом історії-процесу і людини-героя, а в другому – концепцією дзеркальної символічної історії та людини моральної як деміурга подій.

Становлення історичного типу моделювання світу з'ясовується в третьому підрозділі “Розвиток історичного принципу моделювання світу в “Повісті врем'яних літ” і образ історії”. Порівняння з вищезначеними типами моделей дозволяє дійти висновку, що історичний підхід до відтворення дійсності має як певну схожість, так і принципову відмінність від моделей епічного та агіографічного типів. Основою епічного принципу моделювання світу є несвідоме відображення основних закономірностей буття колективною свідомістю. Агіографічні принципи моделювання світу були привнесені християнством, а специфіка їх втілення на терені давньої України визначалась впливом домінантних знакових комплексів свідомості наших предків – землеробського культу роду/землі. Історичне ж відображення дійсності мало свідомий характер, а результатом його були автентичні писемні тексти – історичні твори. Відтак, історичний спосіб моделювання світу не міг бути запозиченим, а формувався одночасно із творенням літописів.

Основою історичного моделювання світу є історична подія – явище суспільного життя, яке певним чином вплинуло на соціум. Для середньовічного історика, який ігнорував причинно-наслідковий зв'язок подій, принципової різниці між “історичною” та “неісторичною” подією не

існувало. Вартою уваги книжника вважалась будь-яка подія, яка могла утримувати моральну проблематику незалежно від її соціального резонансу. Середньовічна історія була “навчальною” – як, зрештою, і вся середньовічна література.

Попри посилену увагу давньокиївських літописців до хронологічності та фактографічності викладу, історичний факт в конструкції літопису втрачав свою самодостатність і виконував функції *exemplar*. Але на відміну від справжніх *exemplum*, метою яких було співвіднесення окремих подій із есхатологічною історією спасіння, контекстом для історичних фрагментів ПВЛ виступає історія Руської землі. Можна стверджувати, що й історія всесвіту подається в ПВЛ крізь призму історії Русі та ідеї єдності Руської землі. Так, традиційний і для західноєвропейської історіографії мотив порушення Божої волі дияволом, Адамом та Євою, Каїном та іншими персонажами Священної історії у вітчизняній культурі загалом і в ПВЛ зокрема розглядається не з позицій васальної вірності, а з погляду концепції єдності людини і її землі.

Розвиток наративних структур історичної оповіді відбувається через посилення деталізації зображуваних подій і шляхом виокремлення центральних персонажів та зображення їх за героїчною схемою на межі епічного та агіографічного канонів. Особливість власне історичного принципу моделювання дійсності в ПВЛ виявляється в реально-географічній часопросторовій актуалізації тексту, що визначило специфіку літописного жанру в цілому.

Образ історії репрезентує світ у його діяхронії, зміні і розвитку – світ як історія. Тому він стає вихідним для побудови синтетичної моделі світу ПВЛ. У літописі він являє собою відображення картини світу колективної свідомості, оскільки є не стрункою системою, а набором уявлень різного походження. Його визначальною рисою є поєднання елементів двох концепцій історичного розвитку – циклічної та лінійної, причому жодна з них не домінує. У ПВЛ акцентуються одночасно початок (циклічна схема) і кінець історії (лінійна схема), що породжує відчуття тягlosti часу, а специфіка літописного тексту надає йому принципової незавершеності. Рівномірне членування часу в ПВЛ досягається завдяки наявності “пустих років”, фіксації під одним роком різних подій, поєднанню повідомлень про них словосполученнями типу “в си же времена”, “в си же лѣта”, “того же лѣта”, використання сурядного зв’язку (літописного полісинтетону), який не лише поєднує епізоди, але й створює відчуття їх “рівнорозташованості” в часопросторі. Стрижнем літописного сюжету стає не внутрішня логіка подій, а щось більш масштабніше за будь-які події – час, вічність.

Життєрадісне світовідчуття слов’янського землеробського суспільства коригує апокаліптичні мотиви, пов’язані з лінійною християнською концепцією історичного руху, в бік “позитивного кінця”. Зокрема, мотив останньої години в східнослов’янській рецепції є образом перемоги, що відображено в першій частині ПВЛ, а песимізм другої і третьої частин літопису

контамінований ідеєю любові Бога до Руської землі: “Кого бо тако Богъ любить, якоже ны взлюбиль есть? ...Никого же!”

Образ історії ПВЛ залишається конгломератом уявлень різного походження, а не єдиною системою. Системності та структурної завершеності він набуває на рівні моделі світу. Структура цієї моделі та особливості її втілення в літописі проаналізовано в четвертому підрозділі “Модель світу та її художня реалізація: універсальна картина світу “Повісті врем’яних літ” у діахронії “руху тексту” літопису”.

Кожен з трьох принципів моделювання світу – епічний, історичний, агіографічний – у тексті літопису реконструює певний рівень осмислення дійсності, відповідно сюжетно-подієвий, реально-географічний та символіко-дидактичний. О.Александров зазначав, що старокиївським княжим життям властива така риса, як відносна незалежність фактографічного та символічного рядів образності. У ПВЛ така самостійність спричинила специфічну для літопису рівноправність реально-подієвого та символіко-алюзивного планів: на відміну від інших жанрів раннього вітчизняного письменства, в ПВЛ жоден з них не превалує. Проте картина світу від такого поєднання не стає дуалістичною. Кожен з рівнів демонструє одну з координат світу, і, таким чином, синтетична модель світу ПВЛ стає цілісною.

Часопросторові координати моделі світу включають горизонтальну, вертикальну осі та зону інверсії.

Горизонтальна вісь моделі світу ПВЛ подається через окреслення територій, позначення окремих географічно-просторових пунктів, але найголовніше – через рух персонажів до певного місця. На відміну від символічного чи міфо-поетичного трактування простору, за якими важливим є географічний напрям руху, в ПВЛ напрям руху персонажів не позначається, а називання частин світу не має додаткового ідейного навантаження. Відсутність символічного осмислення простору в таких фрагментах поєднується з відсутністю причинно-наслідкового зв'язку подій, відображених у цих фрагментах, та дидактичного пояснення їх. У такий спосіб горизонтальна вісь простору в ПВЛ нівелюється, чим досягається відчуття минушості реального світу, марності людських вчинків.

Вертикальні координати простору подають фрагменти агіографічного походження. Саме тут виникає чітко поляризована вісь “небо-пекло”. Поява вертикального виміру моделі світу зумовлює зупинення географічного руху і обмеження географічного простору до масштабів окремої просторової точки. Одночасно із зупинкою в просторі відбувається зупинка персонажно-подієвого часу, яка дає можливість оглянути життя героя та дати йому відповідну оцінку, визначити його місце не у минушому, а у вічному світі.

Момент переходу історичного часу у вічність і є точкою інверсії літописної моделі світу. Специфікою літописного жанру пояснюється той факт, що точка інверсії в ПВЛ не має

однозначного образного втілення. Поєднання реально-географічного та символіко-дидактичного планів моделі світу в літописі як рівновеликих зумовлює профанацію першого з них. Тому жодне місце, в тому числі і Київ, і Печерський монастир, тут не є сакральними центрами – таким центром у ПВЛ стає Бог і небо як його просторовий корелят. Відповідно, не реальні вчинки, а ідеальні морально-етичні якості особистості – князя, святого – визначають місце людини в системі світу.

Негації просторового визначення точки інверсії сприяла ще одна особливість літописного жанру – його полісюжетність. Оскільки ПВЛ розповідає не про окремого князя, а про весь князівський рід у цілому і про всю історію Руської землі і навіть всесвіту, тобто про різні події у різних місцях з різними героями, то і вибір якоїсь частини простору в якості зони переходу ставав неможливим. Тому і темпоральні характеристики такої зони на рівні синтетичної моделі світу пам'ятки отримували не лише символічне, а й сюжетне та ідейне навантаження.

Отже, в ПВЛ час ставав домінантою моделі світу, яка знаходила свій вияв і на рівні окремих сюжетів, і на рівні синтетичної моделі світу твору.

Введення вертикально орієнтованої опозиції час/вічність, образів останньої/одинадцяті години та історії, яка прямує до свого завершення, дозволили літописцю піднятися над реально-фактографічним планом осмислення дійсності і подати час як універсальний принцип буття. Саме хронологічний принцип лежить в основі композиції ПВЛ, він же є провідним у створенні синтетичної моделі світу літопису, а наявність/відсутність часу корелює реально-історичний та символічний рівні такої моделі.

Перехрещення різних типів моделей світу ПВЛ відбувається на рівні образу людини. Тут князь, який у попередніх статтях діяв як епічний герой або історичний персонаж, у фрагментах агіографічного походження постає страстотерпцем і мучеником, з одного боку, заступником і спасителем – з іншого. Зупинку часу в момент смерті князя актуалізовано на рівні тексту молитвою або зверненням героя до Бога та посмертною характеристикою, яку автор дає своєму персонажеві. Часом мартиролог переростає в досить значний авторський відступ, наприклад, у статті з приводу смерті князів Ізяслава та Всеволода Ярославичів.

Водночас спроби визначення ролі людини у Всесвіті зустрічаються і в інших фрагментах агіографічного походження, які не є мартирологами. Тут літописець говорить не про якогось конкретного князя, а про князівський рід у цілому, повчає і звинувачує. З одного боку, автор засуджує вчинки сучасних йому князів як егоїстичні, спрямовані на особисту, тимчасову вигоду, з іншого боку, він оцінює діяльність князя з погляду її значення для Руської землі.

Отже, внутрішні морально-етичні риси людини і суспільно-політичні цілі її діяльності у цих фрагментах контамінуються, виливаючись в єдине формулювання закону “братньої любові”. У цих фрагментах відбувається своєрідна легітимація епічного ідеалу “людини діяльної”,

співвіднесення його з етичним ідеалом “людини моральної”, оскільки “братня любов між князями” осмислюється як активна сила, яка підтримує світ: “В любови бо все свершается...”

Особливості художньої реалізації моделі/концепції світу зумовлені характером літописного тексту – його фрагментарністю, полісюжетністю, домінуванням хронологічного принципу викладу матеріалу, а також особливостями середньовічного письменства, коли тексти-джерела виступали відносно автономними, майже незмінними складниками наступних компіляцій. За цих умов на концептуальному рівні відбувались такі процеси: орієнтована на впізнавання консервативність фрагментів-джерел визначала збереження не тільки самого тексту, але й притаманного даному уривкові типу моделювання світу, який відтепер входив до синтетичної моделі світу літопису як її складова. Фрагментарність літописного тексту, посилена полісюжетністю літопису та хронологічністю викладу матеріалу, призводила до втрати каузальних зв'язків у відтворенні історичних подій та робила можливим розрив цілісних текстуальних фрагментів на окремі повідомлення. Ці повідомлення в межах окремих статей набували буквально-ситуативного характеру, а в системі всього твору – символічно-дидактичного сенсу, внаслідок чого відбувалось переструктурування змісту літопису, вибудовувалась цілісна естетична концепція історії, а на рівні відтворення світу – єдина імперативна картина світу ПВЛ.

Аналіз змін картини світу літопису відповідно до “руху тексту” дозволив дійти таких висновків.

Картина світу першої частини ПВЛ вибудовується через синтетичне поєднання епічних та агіографічних фрагментів. Основою моделювання світу тут виступає агіографічний принцип, за яким традиційний епічний образ світу отримує інше часопросторове визначення. Згідно з окресленими вище типами моделей, у структурі всесвіту Русь стає “серединною землею”, а її винятковість визначається Божим промислом і діяльністю її князів. У такий спосіб створюється цілісний образ історичного розвитку Київської держави початкового періоду її існування. Це образ переможної історії та держави, обраної Богом.

У другій частині ПВЛ характер моделювання світу змінюється. Епічні фрагменти замінюються історичними повідомленнями сучасників, принцип агіографічного моделювання світу залишається єдиним, а історичний, який формується саме в цей час, загалом приймає вихідні принципи моделі агіографічного типу, надаючи останній фактографічності та достовірності. Акцент переноситься з ідеальної держави на ідеал духовний – з'являється мотив любові, яка тримає світ. Відповідно до цього розподіл простору на профанний та сакральний проходить не кордонами Руської землі, а на індивідуальному рівні – через серця руських князів і святих.

Документалізація, якої надає ПВЛ Нестор, впливає і на відображення світу в літописі. Тепер Руська земля отримує часопросторове визначення в системі світових координат, причому саме фактографічність призводить до “матеріалізації” духовних концептів, в контексті яких навіть

легендарний матеріал (зокрема, легенди про апостола Андрія, про варягів-русь) набуває достовірності факту. Не останню роль у цьому відіграють пророцтва і знамення, які тепер потрактовуються “на добро”. На відміну від Никонівського та Іоаннівського зведень, Нестор не лише розповідає про славне минуле, протиставляючи йому гірке теперішнє, а й “відкриває” майбутнє, знову (після Найдавнішого літопису) вводячи його в систему світових координат цього тексту. Майбутнє в зображенні Нестора та його редакторів не визначене остаточно, і тому ще більшої ваги набуває мир-любов між князями як основа існування Руської землі.

Висновками. Незважаючи на значну історіографічну і джерелознавчу традицію вивчення тексту та поетичної форми ПВЛ, поява нового дослідження цього твору зумовлена закономірним розвитком гуманітарної думки ХХ – поч. ХХІ ст., а також результатом суспільно-політичного становища України: утворення незалежної держави, яка на сучасному етапі культурного процесу потребує як духовного самовизначення, так і усвідомлення глибини власних витоків і джерел. ПВЛ є пам’яткою суспільно-політичної та історичної думки епохи українського зрілого Середньовіччя і одночасно – пам’яткою духу, одним з перших творів, де осмислення вищого сенсу вітчизняної історії домінує над простим переліком фактів.

Картина світу ПВЛ є свідомо створюваною структурою. Реципієнтом літопису був князівський рід, представники якого виховувались у традиціях християнської ідеології та книжної культури, а крім того перебували під значним впливом землеробського культу роду/землі та стереотипів епічного мислення. Писаний у науку князям, літопис мав узгодити ці відмінні світоглядні комплекси і запропонувати таку образну концепцію реальності, яка б не лише відображала світобачення реципієнтів твору, а й впливала на їх свідомість та підсвідомість, коригуючи таким чином діяльність, а відтак – і об’єктивну дійсність.

Картина світу ПВЛ є структурою універсальною. У розумінні старокиївських книжників вона охоплювала весь час існування всесвіту, весь його простір, включаючи реально-географічні та метафізичні виміри, всіх його репрезентантів – князів, їх дітей та дружин, митрополитів та єпископів, печерських ченців, волхвів, боярів, дружинників, міський люд, правителів інших країн та народів, окремих героїв, різні племена, Бога і янголів, апостолів і подвижників, диявола і бісів. Найголовніша риса, яка визначає універсальність картини світу ПВЛ, – це можливість її виходу на різні виміри буття, актуалізація у свідомості адресата історико-географічного, соціально-політичного, культурно-ідентифікаційного, морально-етичного, духовного, метафізичного та інших рівнів розуміння світу.

Не в останню чергу створенню такого образу сприяло синтетичне поєднання в зображенні дійсності трьох різних типів моделювання світу – епічного, агіографічного та історичного, з яких перший фокусує зображення на вчинках персонажів, другий надає реальним подіям вищого сенсу,

а третій виявляється в суворій фіксації фактів і явищ об'єктивної дійсності. Історичний підхід до зображення дійсності стає в ПВЛ основою моделювання світу, оскільки репрезентує всесвіт у його діяхронії – світ як історія, а розвиток цього принципу пов'язаний із становленням історичного мислення наших предків.

Об'єднувальними ланками для всіх трьох типів моделювання дійсності стали структура людини-героя та знакові комплекси архаїчного культу роду/землі. У структурі синтетичної моделі світу ПВЛ людина-діяч є персоніфікацією динамічних характеристик універсуму і виражає імперативне ставлення до світу. Вплив цієї структури виявляється на рівні образів персонажів і моделі світу, а також на формі літописної оповіді.

Спираючись на комплекс архетипних уявлень, пов'язаних з традиційним, закоріненим у підсвідомість східних слов'ян землеробським культом сакральної єдності землі і племені, землі і князівського роду, літописець опускає міфологічний принцип відображення дійсності, проте сам знаковий комплекс роду/землі стає в ПВЛ провідним в осмисленні руської і світової історії. Трансформація цього архетипу відбувається шляхом контамінації його з окремими, близькими за значенням мотивами Біблії та християнською заповіддю братньої любові. Ідея сакральної єдності князівського роду Рюриковичів та Руської землі отримує в ПВЛ символічну конотацію, яка знайшла вираження на реально-географічному (історичний тип моделювання світу), сюжетно-подієвому (епічний тип) та метафізичному (агіографічний тип) рівнях універсальної картини світу ПВЛ.

Основні положення і висновки дисертації викладені у таких публікаціях:

1. Бесєдіна Ю. Своєрідність універсальної картини світу “Повісті врем'яних літ” // Сучасний погляд на літературу: Зб. наук. праць. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2001. – Вип. 5. – С. 22 – 28.
2. Бесєдіна Ю. Агіографічний принцип моделювання світу у “Повісті врем'яних літ” // Сучасний погляд на літературу: Зб. наук. праць. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2002. – Вип. 8. – С. 13 – 25.
3. Бесєдіна Ю. Моделювання світу у творах українського зрілого Середньовіччя: теоретичний аспект // Літературознавчі обрії: Праці молодих учених. – К.: НАН України. Інститут літератури ім. Т. Шевченка, 2002. – Вип. 4. – С. 14 – 19.

4. Бесєдіна Ю. Жанровий канон і модель світу тексту: характер взаємодії (на матеріалі “Повісті врем’яних літ”) // Наука і сучасність: Зб. наук. праць НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – Т. XXXVI. – С. 144 – 153.
5. Бесєдіна Ю. Гендерне моделювання світу в давній українській літературі // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Педагогічні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ імені П. Могили, 2002. – Вип. 2. – С. 102 – 107.
6. Бесєдіна Ю. Літописне оповідання про чотири помсти княгині Ольги як приклад моделювання світу в “Повісті врем’яних літ” // Наука і сучасність: Зб. наук. праць НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: НПУ, 2001. – Т. XL. – С. 53 – 55.

Анотація

Бесєдіна Ю.А. Художня реалізація універсальної картини світу в “Повісті врем’яних літ”. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2003.

У дисертації досліджено універсальну картину світу ПВЛ у синхронічному аспекті та в діяхронії її становлення; подано теоретичну модель світу, визначено її складові (світ і людина), особливості художньої реалізації такої моделі в середньовічному творі; розкрито жанрову генезу та естетичну природу образу людини як компонента моделі світу середньовічного тексту; встановлено вплив жанрового канону на втілення окремих параметрів моделі світу в художньому тексті; з’ясовано можливості вияву авторської індивідуальності в початковому літописі; введено поняття свідомої та несвідомої інтертекстуальності ПВЛ та визначено тип авторства твору. Найбільше уваги приділено дослідженню вихідних принципів моделювання світу в літописі, аналізу специфіки та структури синтетичної моделі світу ПВЛ, її художньої реалізації. Розкрито вплив структурно-композиційних і жанрових особливостей літописного тексту на модель світу ПВЛ.

Ключові слова: картина світу, модель світу, тип моделі світу, принцип моделювання світу, компоненти моделі світу, образ історії, фрагмент, художня реалізація.

Аннотация

Беседина Ю.А. Художественная реализация универсальной картины мира в “Повести временных лет”. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2003.

В диссертации исследуется универсальная модель мира “Повести временных лет”, далее – ПВЛ, в синхроническом аспекте и в диахронии ее становления.

Структура и художественная реализация модели мира ПВЛ анализируются с точки зрения влияния летописного текста на характер построения и восприятия образа мира в древнейшей отечественной летописи, а также возможностей авторского самовыражения средневекового книжника в историческом произведении такого типа. При этом учитываются как особенности средневекового творчества, так и адресованность памятника в контексте универсализма христианской культуры.

Диссертация состоит из двух разделов. В первом из них рассматриваются теоретические аспекты: прослеживается развитие взглядов на понятие “картина/модель мира”, определяются ее составляющие (мир и человек) и основные принципы организации; раскрывается жанровый генезис и эстетическая природа образа человека как компонента картины мира средневекового текста; рассматриваются особенности художественной реализации модели в средневековом произведении; устанавливается влияние жанрового канона на реализацию отдельных параметров модели мира в раннеисторическом произведении; анализируются тип авторского самосознания старокиевских летописцев и возможности самореализации средневекового книжника в художественном произведении.

Второй раздел посвящен собственно реконструкции универсальной картины мира ПВЛ, начиная от исходных типов моделирования мира – эпического, исторического, агиографического – до воссоздания синтетической модели мира летописи в целом. Общая модель мира рассматривается как в синхроническом аспекте, так и в диахроническом. В первом случае модель мира ПВЛ рассматривается по отдельным параметрам от уровня коллективного сознания, представленного здесь образом истории, до синтетической модели мира ПВЛ. Диахронический подход – через “движение текста” – позволил представить изменение воззрений отечественных книжников на мир и историю и, соответственно, изменения картины мира ПВЛ с точки зрения художественной реализации авторских концепций в тексте летописи.

В результате исследования было установлено следующее.

Картина мира ПВЛ является сознательно создаваемой структурой. Реципиентом летописи был прежде всего княжеский род, представители которого, с одной стороны, воспитывались в

традициях христианской идеологии и книжной культуры, а с другой – находились под сильным влиянием земледельческого культа рода/земли и стереотипов эпического мышления. Написанная в науку князьям, летопись должна была согласовать эти различные знаковые комплексы и предложить такую образную концепцию реальности, которая не только отражала бы видение мира адресатами произведения, но и влияла бы на их сознание и подсознание, корректируя таким образом их деятельность и объективную действительность.

Картина мира ПВЛ является структурой универсальной. В понимании старокиевских книжников она охватывала весь период существования универсума, все его пространство, включая реально-географическое и метафизическое измерения, всех его репрезентантов. Главная черта, определяющая универсальность модели мира ПВЛ, – это возможность ее выхода на разные уровни бытия, актуализация в сознании читателя историко-географического, социально-политического, культурно-идентификационного, морально-этического, духовного, метафизического и других планов понимания мира.

Созданию такой модели способствовал синтез в изображении действительности трех различных типов моделирования мира – эпического, исторического и агиографического, первый из которых фокусирует изображение на поступках персонажей, второй символизирует реальные события, а третий проявляется в строгой фиксации фактов и явлений объективной действительности.

В отличие от большинства произведений других жанров, модель универсума ПВЛ представляет мир в его диахронии – мир как история. Поэтому исторический принцип изображения действительности становится в ПВЛ базовым принципом моделирования мира, а развитие данного принципа связано со становлением исторического мышления наших предков.

В синтетической модели мира ПВЛ исторический принцип очерчивает реально-географический хронотоп модели, наполняет ее фактами и придает документальность. Введением агиографического принципа достигается объединение разобщенных фактов материального и духовного планов, которое поднимает отдельные события до уровня мировой истории и заземляет метафизические явления, придавая им почти “материальную” достоверность. Специфика взаимодействия исторического и агиографического подходов к воссозданию действительности в ПВЛ состоит в соединении их с традиционным средневековым дидактизмом, который ограничивает бесконечность значений символического образа, акцентируя на определенной, актуальной для летописца идее.

Соединяющим звеном для всех трех типов моделирования действительности стали эпическая структура человека-героя и знаковый комплекс архаического культа рода/земли. В структуре синтетической модели мира ПВЛ человек персонифицирует динамические силы универсума и выражает императивное отношение к миру.

Опираясь на комплекс архетипных представлений, связанных с традиционным, укорененным в подсознании наших предков земледельческим культом сакрального единства земли и племени, земли и княжеского рода, летописец опускает мифологический принцип отображения действительности, но сам знаковый комплекс земли/рода становится в ПВЛ приоритетным в осмыслении отечественной и мировой истории. Трансформация указанного архетипа происходит путем контаминации его с отдельными, близкими по значению мотивами Библии и христианской заповедью братской любви. Идея сакрального единства княжеского рода Рюриковичей и Русской земли получила в ПВЛ символическую коннотацию, выраженную на реально-географическом (исторический тип моделирования мира), сюжетно-событийном (эпический тип) и метафизическом (агиографический тип) уровнях универсальной картины мира ПВЛ.

Ключевые слова: картина мира, модель мира, тип модели мира, принцип моделирования мира, компоненты модели мира, образ истории, фрагмент, художественная реализация.

Summary

Besedina J.A. Artistic embody of the universal picture of the world in the “Povist’ Vremjanih lit’”. – Manuscript.

Thesis for Degree of the Philological Sciences by speciality 10.01.01 – Ukrainian literature. – National Pedagogical University named after Dragomanov, Kyiv, 2003.

Thesis is devoted to the analysis of the structure and artistic embody of the model of the world in the “Povist’ Vremjanih lit’” from the point of view of influence of the text of the Letopys on the creation and perception of the image of the world in the first national historical text. In the research work theoretical basis on the model of the world, its structure and correlation the picture of the world in the collective acknowledgment with the model of the world in the text “Povist’ Vremjanih lit’”; are represented influence of style models of the world, image of the history of the text of the Litopys on the model of the world in the “Povist’ Vremjanih lit’”.

The greatest attention has been paid to the definition of initial principles of the modeling of the world (folklore, historical and Christianity) and constructing the model of the world of the “Povist’ Vremjanih lit’”.

Key words: picture of the world, model of the world, type of the model of the world, principles of the construction of the world, image of the history, fragment, artistic embody